

“TIMSOHNING KO‘Z YOSHLARI” QISSASI XUSUSIDA

Usanov Davlat, JDPI talabasi
Ilmiy rahbar: f.f.n. dots. Soatova Nodira

Taniqli o‘zbek yozuvchisi Abduqayum Yo‘ldoshevning “Timsohning ko‘z yoshlari” qissasi hozirgi adabiyotshunoslikda kitobxonlar e’tiborini torta oladigan asarlardan biri sanaladi. Yozuvchi asarlarida yaratilgan qahramonlar xarakteri makon-zamon tushunchalarini o‘zida jipslashtira olganligi bilan alohida ko‘zga tashlanadi. Asrimiz - XXI asr uzluksiz rivojlanish asri, bo‘lsa ham, lekin ayrim toifa odamlari borki, ular hali ham o‘z xayol jamlanmalarini, fikr doiralarini sayoz qirg‘og‘ida qolib ketishgan. Qissada ham aynan mana shu muammolar ko‘tarib chiqilgan. Asar qahramonlari bo‘lmish Munisa, Munira, Salomat opa va bosh qahramon - muharrir. Yana bir qahramon garchi epizodik qahramon hisoblansa-da, asosiy rolni boshqarib keluvchi hisoblanadi va aynan voqealar rivoji ham, kulminatsiyasi ham shu muallifning atashicha - posbon gazeta tahririyatiga kirib kelgach boshlanadi. Badiiy asar yaratish bo‘yicha o‘z aurasiga ega bo‘lgan Abduqayum Yo‘ldoshev o‘z yo‘nalishini yuqori darajaga ko‘tara olgan ijodkor hisoblanadi. Xarakter yaratish yozuvchi uchun birmuncha murakkab hisoblanadi. Boshqa asarlarida bo‘lganidek, masalan, “Sunbulaning ilk shanbasi”, “Yulduzning yo‘li” qissalari yoki “Puankare”, “Muammo” kabi hikoyalarida ham qahramonlar xarakterini makon va zamonda ideal yarata olgan. Yozuvchining “Timsohning ko‘z yoshlari” qissasida ham qahramonlar tabiati sifat darajasida. Ularning o‘ylagan o‘ylarida, so‘zlagan so‘zida, hattoki tashqi ko‘rinishida, ichki kechinmalarida qahramonlarning ruhiyatidagi o‘zgarishlar yaqqol namoyon bo‘lgan. Xarakter va qahramon ruhiyati, badiiy asar yaratish xususida ijodkorning o‘zi shunday fikrlaydi: “...mening yozish uslubim boshqalarnikiga balki, to‘g‘ri kelmas ham. Qalamga olinajak voqealar o‘zini hayajonlantirgan bo‘lishi shart. Hayajon qanchalik kuchli va samimiy bo‘lsa, asar ham shunchalik kuchli bo‘ladi. voqea yurakda paydo bo‘lsagina haqiqiy qahramon tug‘iladi”. Shu o‘rinda adabiyotshunos olim Dilmurod Quronovning asar yaratish borasidagi fikrlarini keltirib o‘tamiz: o‘zida muayyan ijodiy-ruhiy holatni aks ettirgan badiiy asar ham betakror hodisa sanaladi. Asardagi barcha unsurlar, hatto bizning nazdimizda ortiqchadek tuyulganlari ham muallifning ijodiy ongidagi ruhiy-ijodiy holatni ifodalaydi, demakki, asarning mazmun-mohiyatini anglashga xizmat qiladi¹. Endi “Timsohning ko‘z yoshlari” qissasi yaratilishi haqida to‘xtalib o‘tamiz. Avvalo, asarga nom qo‘yishda nimalarga e’tibor qaratganligini ko‘rib o‘tamiz. Asarda Munisa ismli yosh qizning hayoti davomida farovon hayot ko‘rmagani, hayotida paydo bo‘lgan odamlardan yorug‘lik ko‘rmagani, asar oxirida esa jinni bo‘lish darajasiga yetishi yoritiladi. Yozuvchi qissaga nom tanlashda ilmiylikka va badiiy tafakkurga asoslanganligini ko‘rish mumkin. Timsohning ko‘z yoshlari – bu badiiy asarlar tilida ibora sanalib, bunda o‘zlarini o‘zlari baxtsiz qilgan, baxtsizlik tubiga o‘zini irg‘itgan odamlarga nisbatan ishlatiladi. Bundayin odamlar o‘z qayg‘ularidan o‘zlarini aldaydilar. Va hatto

¹ Dilmurod Quronov, Adabiyot nazariyasi asoslari. –T., 2018. -125-bet

quvonadilar. Bunday odamlarga nisbatan timsoh ko‘z yosh to‘kyapti iborasi qo‘llanadi. Ilmiylikka asoslanganligi esa yunonlar sahna asari qo‘yishganda asar boshdan oyoq komedik janrda yozilgan asli tragediya bo‘ladi. Kulgili holatlar ko‘p bo‘lishi, orasida kimnidir jazoga tortilishi bayon qilinadi. Yana boshqa ma‘lumot: yunonlar olomonni ko‘z oldida aybdor qulni nimta-nimta qilib go‘shini timsohga berishgan. Bu esa olomonni yig‘lashga olib keladi. Shunda timsohning ko‘z yoshlari iborasi ilmiy jihatdan asoslanadi. Demak, yozuvchi asarni nomlashdayoq qahramonlar ruhiyatiga mos nom tanlagan. Asarda inson huquqlari toptalishi, loqaydlik, jabr-zulm mavzulari ochib berilib qattiq qoralanadi. Endi asarda qo‘llangan aforizm va matallarga ko‘z tashlaymiz. Sichqon sig‘mas iniga². O‘g‘ri qarisa so‘fi bo‘ladi, bo‘ri qarisa ... o‘ladi [17-bet]. Astoydil yig‘lasang so‘qir ko‘zdan yosh chiqar [23-bet]. Har kimning go‘ri boshqa [40-bet]. Ishona olmaslik – o‘zlari ishonchdan mahrum kimsalarga tekkan abadiy tuzalmas darddir [50-bet]. Quyosh nuridan ko‘ra odamni ichidan chiqqan issiqlik ko‘proq qoraytiradi [52-bet]. Ko‘z yoshidan keyingi muhabbat shirin bo‘ladi [56-bet]. Birinchi aforizm Munisa olayotgan pulning qiymati haqida. Ishlagan puli ota – onasiga, o‘ziga, ijarasiga ishlatgandan so‘ng ham ishxonasiga nimalardir olib kelishi mahaliga ishlatilgan. Bundan ko‘rinadiki, qizning ruhiyati itoatga moslashgan. Hayotni yorqin ko‘radigan, qanoatli qiz tasvirlanadi. Boshqa iborada qahri qattiq insonlar beshafqatlik bilan ish ko‘raverib yuzi qotgan, lekin qachondir to‘g‘ri yo‘lga qaytib afsuslansa, qilgan ayblarini to‘g‘rilaydi degan ma‘noni chiqarish mumkin. Yoki nimanidir qattiq xohlasang, albatta, erishasan degan ma‘noda ham qo‘llangan. Yozuvchi Salomat opa timsolida kimni ko‘ra olgan bo‘lishi mumkin, bu qahramon o‘ta bashoratlarga mukkasidan berilgan, har qiladigan ishini foldan boshlaydigan inson. Tush ko‘rish bu sokin lahzalikda muayyan jarayon hisoblanadi. Qahramonimiz hattoki tushiga ham keng fikrlamasdan ishonish yo‘lidan boradi va ko‘ra bilaturib, tushuna olmay timsohlarga yem qilib yuboradi. Aslini olganda - ustozlarimiz ta‘kidlaganiday, har bir tushni yaxshilikka yechish kerak. Salomat opa ruhiyati o‘z gaplarida yaqqol namoyon bo‘ladi: “aytadi-ki, men uyda baxt topmaganman, uydagi latta er meni hech qaysi talabimga javob bermaydi, hatto-ki, biror marotaba tarsaki ham tushirmagan”. U istaydi-ki, uning eri ham boshqalarday gaplari zardali, qattiqqo‘l bo‘lsin. Munisaning har qiynalgan bir kuni uning nazarida aynan erkak kishining qattiqqo‘lligi va qizning baxtli kuni edi. Keyingi qahramon hikoya qiluvchi muallif. Bu qahramonni tasvirlashda psixologik analitikasida ko‘rib turib indamay turadigan odamni yaratgan. Ruhiyatida mavjud bo‘lmish bu xarakter (mening nazdimda), tom ma‘noda, jamiyat hayotida bir illat sanaladi. Ko‘z oldingda bir insonni yo‘q qilinishi xuddi-ki, xushmanzara bog‘ga chaqirtikanak bosgan paytda bog‘ni yaqin insonlar tozalamaganligi bilan izohlash mumkin. bilamizki, shaxs va jamiyat taraqqiy topishida asosiy rolni kuchli e‘tibor tashkil etadi. Atrofingda loqaydlik paydo bo‘ldimi, bilgin-ki, demak, sen jar yoqasidasan. Bir donishmand shunday degan edi: “dushmanlardan qo‘rqma – ular seni o‘ldirishi

² A. Yo‘ldoshev. Timsohning ko‘z yoshlari. –T., 2003. 15-6et (Bundan keyingi iqtiboslar shu nashrdan olinadi va beti qavs ichida ko‘rsatiladi)

mumkin, do'stlardan qo'rqma- nari borsa, xiyonat qilishi mumkin. Loqayd odamlardan qo'rq – ular seni o'ldirmaydi ham, sotmaydi ham, faqat ularning jim va beparvo qarab turishi tufayli yer yuzida xiyonat va qotillik sodir bo'laveradi". "...xalq tilini, uning nozik tomonlarini va so'z yasalish qonunlarini yaxshi bilib, til boyliklaridan erkin foydalana olgan"³ Yozuvchining bu qahramoni qissada jamiyat illatlariga beparvo qarovchi amaldorlar deya tasvirlangan. Agar oz bo'lsa ham yonidagi qizning hayotiga e'tibor qaratganida Munisaning hayotini saqlab qolgan bo'lar edi. Keyingi ruhiyat egasi bu – posbon. Bu qahramon haqiqiy illat. Ya'ni bog'dagi chaqirtikanak hisoblanuvchi detal. Birovlardan ko'rgan jabrini, azobini boshqalarda sinab ko'rish uning kasbi. Aslini olganda, bu qahramon oila qurishga noloyiq bo'lgan va birovlarining azobini ko'rib rohat qiluvchi insonlarning umumlashma obrazidir. Bunday kishilar haqida Forobiy shunday deydi: "Ruhan kasal odamlar nopok istak va odatlari tufayli buzilgan tasavvurga qarab yomon fe'l-atvordan huzurlanadi"⁴.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkin-ki, "Timsohning ko'z yoshlari" qissasi pok va nopok qahramonlar ruhiyatini ochib berib, jamiyatdagi turli xil kamchiliklarni yashirin tarzda ochib bergan asar hisoblanadi. Asardan loqaydlik illatini yo'q qilish chorasini izlaylik, xayollarimizga berilib, ro'yo ortidan quvmasdan taraqqiyot sari yo'l topaylik degan ma'noni anglash mumkin. Bu yo'lda insonlarni birlikka chaqiradi.

³ Анъанавийлик ва ворислик. Тошкент.: "MUMTOZ SO'Z" нашриёти. 2019. 12 б

⁴ Форобий. Фозил одамлар шаҳри. –Т., 2004. –В.25.